

K. Farkas Claudia

„Az Egyház szava még mindent megváltoztathat”¹

Serédi Jusztinián hercegprímás szerepe a zsidótörvények vitáiban

„Az Egyház szava még mindent megváltoztathat. Meg kell változtatnia.”² Egy levélíró ezekkel a szavakkal fordult Serédi Jusztinián hercegprímáshoz 1938-ban. A katolikus egyházfőtől azt várta, felemeli majd szavát az országgyűlés felsőházában a zsidók jogait súlyosan korlátozó „zsidójavaslat” ellen. Az 1938:XV.tc. (az ún. első zsidótörvény) azonban csak a kezdet volt. Mintha felgyorsult volna az idő, nyomában újabb antiszemita törvények jártak. 1939 májusában az 1939:IV.tc.-et (az ún. második zsidótörvényt), 1941 augusztusában pedig az 1941:XV.tc.-et (az ún. harmadik zsidótörvényt) tárgyalta a parlament. Magyarországon immár törvény(ek) volt(ak) arról, hogy az általuk zsidónak minősítettek állampolgári jogegyenlőségét nem kell tiszteletben tartani, és törvényesen lehet részvételüket gazdasági, politikai és kulturális téren korlátozni.³ 1941-től pedig a zsidók és a nem zsidók közötti házasságot és szexuális kapcsolatot is tiltották.

¹ Esztergomi Érseki és Prímási Levéltár. (a továbbiakban: EPL) Serédi-iratok. 616/1938.

² Uo.

³ Az első zsidótörvény azokra, akiket hatálya alá vont, korlátozó rendelkezéseket állapított meg. Ezek a korlátozások bizonyos foglalkozási ágakra terjedtek ki, ahol a zsidóság a statisztikák alapján "túlreprezentált" volt. A törvény a zsidók számára 20%-os „érvényesülési kvótát” fogalmazott meg. Ez a törvény nem tekinthető tisztán fajvédelmi törvénynek, ám kétségtelenül a faji és a felekezeti megkülönböztetések bizonyos kombinált formáját alkalmazta. A zsidóság politikai jogait a törvény nem korlátozta, nem helyezte hatályon kívül az emancipatív szellemű 1867:XVII.tc.-et. A törvény vallási törvénynek sem minősíthető, mert az izraelita vallás gyakorlását nem szabályozta vagy korlátozta. A második zsidótörvény esetében számos jelentős eltérés mutatható ki az 1938:XV.tc.-hez képest. A törvény lényege az volt, hogy megállapította, ki minősül zsidónak, és az érintettekre politikai, gazdasági és kulturális korlátozásokat állapított meg. A törvény a "zsidó" minősítést "saját használatra" alkotta, és nemcsak az izraelita felekezet tagjait minősítette annak, hanem keresztény hitfelekezetek számos tagját is. "Ellenbizonyíthatatlan jogi vélelemként" mondta ki azt, hogy az izraelita felekezetbe való tartozással a biológiai értelmű zsidó fajiság egybeesik. A törvény tehát faji alapon állt, és a törvény "hitfelekezeti" szóhasználata alatt helyesen kétségtelenül a biológiai értelmű fajiság vélelme értendő. A "zsidó" szó tehát itt nem felekezeti, hanem faji minőséget jelöl. Tilalmak özöne található a törvényben, melyek elődjéhez képest lényeges szigorításokat hoztak a magyar állampolgárság megszerzése, a választási jogosultság, a továbbtanulási lehetőség, a

A zsidóknak szembe kellett nézniük azzal, hogy a társadalom kirekeszti őket magából, így remélve megoldást bizonyos társadalmi és nemzeti problémákra. Bár ezek a törvények a zsidóságot fizikai létében túlnyomórészt nem veszélyeztették, ám érzéketlenebbé tették a társadalom többségét a zsidósággal szembeni későbbi jogsértésekre.

A történelmi keresztény egyházak vezetői - akik hivataluknál fogva részesei voltak a magyar törvényhozásnak - alkotmányjogi szempontból is felelősséget viseltek azon állampolgárok százezreiért, akik a magyar haza hű polgárai voltak, ám most állampolgári jogaikban is súlyos - akkor még nem láthatóan tragikus végkifejletű - diszkrimináció érte őket.⁴ Erkölcsi súlyuknál fogva szerepük volt vagy lehetett volna az állampolgárok szabadságjogainak védelmében, például a zsidótörvényeket érintő állásfoglalásukkal.

Az egyházak felsőházi képviselői az első két zsidótörvényt megszavazták, annak a hangoztatásával, hogy ezzel tulajdonképpen a „kisebbik rosszat” választották.⁵ Egyházi berkekben évszázadok óta tapasztalható volt a vallási-teológiai antijudaizmus is, amely az egyházi tanítások szabta elvi és gyakorlati korlátok között bár, de nem ítélte el a zsidók hátrányos megkülönböztetésének minden formáját.⁶ Az „embertelen és keresztényietlen”⁷ zsidóellenesség nem azonos a modern antiszemitizmussal, bár ez utóbbi sokat kölcsönözött a prekeresztény és keresztény antijudaista világtételekből és érvrendszerből.⁸ A vallási alapú zsidóellenesség logikája szerint, ha valaki

birtokképeség gyakorlása, a tőkével bírás lehetősége, számos foglalkozási korlátozás tekintetében. Ez a törvény sem minősíthető vallási törvénynek, hiszen nem a vallásgyakorlást rendezi, továbbá rendelkezései és korlátozásai nemcsak az izraelita valláshoz tartozókra terjedtek ki.

⁴ Gergely Jenő-Kardos József-Rottler Ferenc: Az egyházak Magyarországon. Korona Kiadó, Bp., 1997.176.o.

⁵ Gergely Jenő: A történelmi egyházak és a Holocaust. In: Holocaust Emlékkönyv. A vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából. Szerk.: Králl Csaba. Kiadja a Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség, Bp., 1994. (a továbbiakban: Holocaust Emlékkönyv...) 317.o.

⁶ Ruff Tibor: A Holocaust és az egyházak morálteológiai szempontból. In: Holocaust Emlékkönyv...138-145.o. Tárgyalja még Szenes Sándor: Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. A Szerző kiadása, Bp., 1986. 5-23.o. Tóth Károly: Mit tett a magyar református egyház a zsidóüldözés ellen? In: Confessio, 1985/2.sz 15-24.o. Behatóan elemzi a fenti problémát Nyíri Tamás: Megbékélés és kiengesztelődés című írása. In: Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a Holocaustig. Kiadja a Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1994. 159-166.o.

⁷ Ruff: A Holocaust és az egyházak... In: Holocaust Emlékkönyv...138.o.

⁸ Békés Gellért: Szentszéki emlékirat a Soáról és a zsidó-keresztény párbeszéd. In: Magyar megfontolások a Soáról. Szerk.: Hamp Gábor, Horányi Özséb, Rábai László. Kiadja a Balassi Kiadó-Magyar Pax Romana Fórum Pannonhalmi Főapátság. Bp.-Pannonhalma, 1999. 213-214.o. (a továbbiakban: Magyar megfontolások a Soáról...)

megkeresztelkedett, az egyház teljes jogú tagjává vált, így maga mögött hagyta a zsidó státusz hátrányait.

Elhamarkodott volt hinni az egyházakban, mint a zsidótörvényekkel szembeszállni kívánó és képes szervezett erőben. A zsidótörvények tárgyalása során a tényleges politikai és erkölcsi tényállással szemben kétségtelenül tartottak némi távolságot, és „bizonyos magasságból”, dogmáik szellemében szemlélték a törvényeket és fogalmazták meg álláspontjukat. A zsidótörvények vitájakor képviselőiket sajátos szempontok vezették. Az egymást követő zsidótörvények eltérő zsidófogalommal dolgoztak, és mind nagyobb számban rántottak vissza a zsidó sorsba olyanokat, akiknek a zsidósághoz már vajmi kevés közük volt. A zsidótörvényekben újból meg újból nagy jelentőségre tettek szert az áttérés korábbi vagy későbbi dátumai, amelyek valódi vagy vélt menekülési lehetőséget jelenthettek. Az egyházak elsősorban azért küzdöttek, hogy a kormány ismerje el a keresztség hatályát és érvényességét, és ne minősítse vissza zsidónak a már megkeresztelkedettet. A hitéhez ragaszkodó, vagy ateista zsidók jogsérelmeire ugyanakkor kevésbé voltak érzékenyek. Általánosságban megállapítható, hogy zsidótörvények meghozatalának szükségességével egyetértettek. Küzdelmüket és erejüket jórészt annak az elvnek a védelmére építették, amely szerint: „aki megkeresztelkedett, azt kereszténynek is kell tekinteni.”

A tanulmány célja annak bemutatása, miként közelített a zsidóellenes törvényekhez a katolikus egyházfő, Serédi Jusztinián. Fontos kihangsúlyozni, hogy véleményének ismertetése nem jelentette és nem jelentheti az adott felekezet egészének álláspontját.

Serédi Jusztinián hercegprímás az 1938:XV.tc.-hez szavazatát adta. Szavazata leadásakor tekintettel kellett lennie nemcsak arra, hogy sok hívő nevében lép föl, hanem egyházának nagy tekintélyű, nemzetközi centrumára, a Vatikánra is. Az első zsidótörvény 1938. május 20-i felsőházi bizottsági vitájában a törvényjavaslatához hozzászóló katolikus egyházfő először általános megjegyzéseket tett, hangsúlyozta, hogy a törvénynek nem szabad ellentétbe kerülnie az igazságossággal és a felebaráti szeretettel, mert ez Isten akaratával ellenkezik. Ezt követően figyelmét a 4. paragrafusra fordította, amely konkrét dátumhoz, 1919. augusztus elsejéhez kötötte a megkeresztelkedett zsidók asszimilációjának elismerését. Serédi úgy látta: az állam ezzel olyan területre tévedt és olyan dolgok eldöntését vindikálja magának, amely nem az ő kompetenciája. A katolikus egyházfő ellenezte, hogy „emberi törvény” határozza meg, mikor kell érvényesnek tekinteni a keresztséget. Következetlenséget látott abban, hogy a tervezet a megkeresztelt gyermekeket is zsidónak tekinti, ha szüleik csak 1919. augusztus elseje után keresztelkedtek ki. Ugyanakkor azt vallotta, hogy a zsidókérdés terén tenni kell valamit, és a törvényjavaslatot hajlandó volt elfogadni, amennyiben az az általa kifejtett

elveknek megfelel. Serédi ezekkel a fenntartásokkal ugyan, de megszavazta a törvényt.⁹

A hercegprímás meglepődött, amikor kézhez kapta a második, újabb zsidójavaslat szövegét. A szerzett jogok csorbítását már előző alkalommal is kizárólag a rendkívüli körülményekre való tekintettel tartotta megengedhetőnek.¹⁰ Sérelmezte, hogy a kormány ilyen súlyos, az egyházakat is érintő törvényjavaslatról nem kérte ki idejekorán az egyházi vezetők véleményét, akik így (még időben) rámutathattak volna a törvényjavaslat legbántóbb „kinövéseire”.¹¹ Serédi ugyanis, amióta hivatalban volt, minden kormányelnök előtt kifejtette azt a kérését, hogy a készülő törvényjavaslatokat idejében közöljék vele, abból a célból, hogy a javaslatokat a püspöki kar tagjaival is megtárgyalja és „a püspöki kar kívánságait is idejében tolmácsolhassa.”¹²

A „súlyosabb nehézségek kiküszöbölése érdekében”¹³ Imrédy Béla miniszterelnökkel és Teleki Pál kultuszminiszterrel Serédi személyes tárgyalásokat is folytatott, hogy rámutathasson a tervezett törvénynek az ő szemszögéből alapvető hibájára, hogy t. i. a megkeresztelt zsidók közül sokakat továbbra is, sőt az addiginál nagyobb számban zsidónak minősít. E szóbeli tárgyalások után írásba foglalta a törvényjavaslattal kapcsolatos észrevételeit, amelyeket az 1939. január 13-án a hercegprímási palotában tartott rendkívüli püspökkari konferencián ismertetett.¹⁴ Ennek összehívását Serédi azért tartotta szükségesnek, mert a törvényjavaslat - a jegyzőkönyv szerint - „súlyos katolikus szempontokat is érint.”¹⁵

Serédi szerint sokkal súlyosabb ok kell ahhoz, hogy valakit az őt megillető jogoktól megfoszsanak, mint ahhoz, hogy olyan jogokban ne részesítsék, amelyek őt nem illetik meg. Ismét hangsúlyozta: a keresztség szentségének hatályát nem lehet semmiféle emberi törvénnyel időponthoz kötni.¹⁶ A „zsidó szellem” közéleti, gazdasági, stb. téren való visszaszorításával általánosságban egyetértett. A tárgyalás alatt lévő törvény viszont - fontos

⁹ A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme. Szerk.: Meszlényi Antal. A Szent István Társulat kiadása, Bp., 1947. 33-34.o. (a továbbiakban: Meszlényi: A magyar katolikus egyház...) Továbbá Gergely Jenő: A Magyar Püspöki Kar, az Apostoli Szentszék és a Soá. In: Magyar megfontolások a Soáról...94.o.

¹⁰ Meszlényi: A magyar katolikus egyház...35.o.

¹¹ Uo. 36.o.

¹² A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből (1919-1944). Szerk.: Gergely Jenő. Gondolat Kiadó, Bp., 1984. 256.o. (a továbbiakban: A püspöki kar tanácskozásai...)

¹³ Uo.257.o.

¹⁴ Erről lásd Gergely Jenő: A magyarországi egyházak és a Holocaust. In: The Holocaust In Hungary. Fifty Years Later. Edited by Randolph L. Braham and Attila Pók. Columbia University Press, 1997. 442.o.

¹⁵ A püspöki kar tanácskozásai...256.o.

¹⁶ Uo. 257.o.

megállapítása szerint - nem egyszerű büntetőtvény, mert a jogfosztást nem indokolja „egyéni deliktummal.”¹⁷ Ezért - mondta - inkább represszáliának tekinthető, „mely a magyar polgárok egy csoportjának bizonyos tagjai által elkövetett visszaélések miatt az egész csoportot sújtja.”¹⁸ Az egyház ezeket nem helyesli - fejtette ki a Serédi -, mert mindenki egyénileg felelős a cselekedeteiért, ezért úgy tartaná helyesnek, ha a zsidóság visszaszorítása is „az összes körülmények mérlegelésével, egyéni elbírálás alapján”¹⁹ történne. Véleményét a következő pontokba foglalta össze:

I. Szerinte a törvényjavaslatban található megszorításokat nem kellene kiterjeszteni azok körére, akik már most magyar állampolgárok, azokra a zsidókra, akik már most keresztények; 2. az izraelita vallásúak közül nem kellene kiterjeszteni azokra, akikről vélelmezhető, hogy a magyarsághoz asszimilálódtak, mert ők maguk, vagy atyjuk már pl. 40-50 éve magyar állampolgárok. Ellenben ki lehetne terjeszteni a „többi” izraelitára, (tehát akik az 1. és 2. pontba nem esnek bele), és azokra a személyekre, akiknek a közelebbről meg nem jelölt gazdasági, szellemi, stb. visszaélésekben részük volt.

II. Azokra pedig, akik még csak ezután lesznek magyar állampolgárok, akár izraelitákról, akár megkeresztelt zsidókról van szó, a megszorítások kiterjeszthetők, mert - mondta Serédi - „itt nem olyan jogoktól fosztjuk meg őket, melyek őket megilletnék, hanem olyan jogokat nem adunk meg nekik, amelyek nem illetik meg őket.”²⁰

III. Fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a külföldi zsidók beözönlését is meg kell állítani, úgy, hogy nem adnak nekik állandó letelepedési engedélyt és állampolgárságot.

A püspökkari konferencia légkörét érzékelteti az az álláspont, amit Shvoy Lajos székesfehérvári püspök fogalmazott meg, miszerint „a püspöki kar is egyetért avval a törekvéssel, mely a zsidó destrukciónak véget akar vetni.”²¹ Mindenesetre Serédi kifogásai fontosak voltak, mert - a konzervatív oldalon szinte egyedülállóan - izraelita vallásúakat is mentesíteni akart a szigorításoktól.

A Budapestre küldött pápai nuncius, Angelo Rotta nyomon követte Serédi tevékenységét. 1939. március 30-án kelt levelében arról adott számot, hogy a Magyar Püspöki Kar már jó ideje foglalkozik az üggyel. Serédi - amint arról neki beszámolt - felsőházi beszédében világosan ki fogja fejteni, melyek

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. 258.o.

²¹ A püspöki kar tanácskozásai...259.o. Egyéb vélemények: a keresztység védelme, harctéri, tudományos, stb. érdemek honorálása. Gr. Zichy Gyula kalocsai érsek a javaslat igazságtalanságaira is felhívja püspöktársainak figyelmét. (Uo.)

azok a módosítások, amelyeket szükségesnek tart bevezetni azért, hogy „az megfeleljen az igazságosság és a keresztény erkölcs elvárásainak.”²² Rotta szerint a javaslat „fölköztébb zavaros és komplikált”²³, mert bár tulajdonképpen faji alapú, ám kiterjeszti az intézkedéseket a kereszténységre is. Luigi Maglione bíborosnak, vatikáni államtitkárnak írott levelében körvonalazta, milyen feladat hárul így az egyházra: „az Egyházat főleg az 1. paragrafus érdekli: kit kell zsidónak tekinteni.”²⁴ Jó érzéssel jósolta meg azonban, milyen eredményre lehet számítani: „a Felsőházban biztosan belevesznek néhány pozitív változtatást, ám 100%-ig biztosan nem fog érvényre jutni az eredeti elképzelés.”²⁵ Nem fűzött nagy reményeket az egyházi elképzelések érvényesüléséhez: úgy látta, „a kormány szilárdan kitart amellett, hogy az általa benyújtott szöveget fogadják el és nem hajlandó semmilyen jelentős módosításra.”²⁶

A felsőház egyesített bizottságában Serédi 1939. március 31-én valóban kifejtette véleményét a javaslatról. Felszólalása szorosán követte a püspökkari konferencián elhangzottakat. Mindenekelőtt azt kifogásolta, hogy a kormány ilyen súlyos, az egyházakat is érintő kérdésben nem kérte ki idejekorán az egyházi vezetők véleményét, így „azok, akikre az ügy tartozik, olyan körülmények között szólhattak csak a javaslatához, amikor a helyzet esetleg el volt mérgeződve.”²⁷ Elhibázottnak tartotta, hogy a törvényjavaslat minden fázisába bevonja a kereszténységet, különbséget tesz keresztény és keresztény magyar állampolgárok között. Megítélése szerint ezen az alapon nem szerencsés különbséget tenni. A helyes eljárás az lett volna, ha a törvényjavaslatot nem terjesztik ki azokra, akik keresztényé lettek, vagy azokra, akik ugyan izraelita vallásúak, de büntetlen előéletűek, és a magyarsághoz akarnak asszimilálódni, továbbá ezen szándékukat kifejezésre is juttatták. A törvényjavaslat hatályát csak azokra terjesztené ki, akik izraeliták

²² Actes et Documents du Saint Siège relatifs á la Seconde Guerre Mondiale. 6. Le Saint Siège et les Victimes de la Guerre. (Mars 1939 - Décembre 1940). Szerk: P. Blet-R. A. Graham-A. Martini-B. Schneider. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1972.. 60-61.o. (a továbbiakban: ADSS, 6.k.)

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. 68.o.

²⁷ A Felsőház egyesített bizottságainak ülése. 1939.03.31. In: A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló törvényjavaslatnak a képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, igazságügyi, valamint földművelésügyi együttes bizottságában az általános vita során 1939. évi január hó 23., 24., 26., 27., 31., továbbá február hó 1., és 3. napjain elhangzott beszédek. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat nyomása, Bp., 1939. 170.o.

maradtak és nem büntetlen előéletűek, vagy megkeresztelkedtek ugyan, de gyakorlatilag felekezet nélkülivé váltak. Továbbá azokra, akik részt vettek a „túlkapásokban”, s akik miatt a törvényjavaslat - véleménye szerint - szükségesnek mutatkozott. Végül a törvényjavaslattal kapcsolatban hangsúlyozta, hogy nem elég törvénnyel visszaszorítani azokat a zsidókat, akik ezt megérdemlik, hanem azokat a jelenségeket is meg kell szüntetni, melyeket a „zsidó szellem” vitt be a közéletbe, és amelyek miatt a törvényjavaslatot végül is fontosnak ítélte.

A felsőház végül engedett, de küzdelmük nem volt teljesen eredménytelen. Rotta beszámolt arról, hogy Serédi 1939 áprilisában a felsőházban kifejtette: „a törvény ebben a formájában nem felel meg a katolikus doktrína követelményeinek, tekintettel azonban a körülményekre és a >nagyobb rossz< elkerülése végett, a >kisebbik rosszat< választva, nem szegül ellen a törvény elfogadásának.”²⁸ A nuncius azt írta, hogy „általában a Felsőház az, amely engedékenyebbnek mutatkozik, [...] hogy az igazi konfliktust elkerüljék.”²⁹ 1939. május 2-án kelt levelében arról számolt be Maglione bíborosnak, hogy „mostanra a hírhedt zsidójavaslat, amelyről már hosszú hónapok óta vitáznak, és amely alaposan felkavarta a közvéleményt, végre partot ért.”³⁰ Röviden értékelte, mi az, amit a felsőház - és benne az egyházak - el tudtak érni, ki tudtak harcolni a képviselőházzal szemben. Pozitívumként említette, hogy a legtöbb nézeteltérést okozó 1. paragrafuson végül történtek olyan módosítások, melyeket a felsőház kívánt. Különösen az 1. paragrafus 3. bekezdésében foglaltakat értékelte fontosnak.³¹ Fájlalta, hogy a „Jury-szakasz” (így nevezték a felsőházi tagok egymás között azt a bizottságot - egyfajta zsűrinek -, amely arról dönthetett volna, hogy kiket soroljanak a 150 kivételezett ember közé) végül nem került be a törvénybe. Érthetően a törvény azon részeinek tulajdonított nagy jelentőséget, amelyekben a kereszttség elvének honorálását látta. Le is írja: „ezek hódolatot jelentenek, ha mégoly szerénységet is, a keresztelés hatása előtt.”³² Ismét említést tett arról, hogy Serédi szavazatát nem utolsósorban egy kormányválság elkerülése végett adta a törvényhez. Az elfogadott törvényt magát azonban a hercegprímás több okból is hibásnak tartotta. Amint Rottának mondta: „néhány pontja illogikus: majd az idő rámutat, bebizonyítja a hibákat, és később szükségét fogják érezni a

²⁸ ADSS. 6.k. 77.o.

²⁹ Uo. 81-82.o.

³⁰ Uo. 83.o.

³¹ Magyarországi zsidótörvények és rendeletek. Összeállította: Vértés Róbert. Polgár Kiadó, Bp., 1998. 44.o.

³² ADSS. 6.köt. 84.o. „Ennek gyakorlati következménye egy, a zsidókérdés tekintetében még radikálisabb törvény lehet” - említette Serédi a nunciussnak. Uo.

korrigálásnak. [...] a küszöbön álló választások miatt lehetetlenség volt többet elérni.”³³

A zsidótörvények vitáinak időszakában kétségbeesett emberek tollat ragadtak azért, hogy olyan fórumhoz forduljanak, amelytől joggal remélhették, hogy nála fellelhető az igazságosság és a méltányosság. Serédihez számos levél, beadvány, emlékirat érkezett. A beadványok sok hasonló motívumot tartalmaztak. Az, hogy Serédi esetében a legnagyobb felekezet első számú egyházi méltóságáról volt szó, sokakban további reményeket ébresztett.³⁴ Nagyrészt segélykérő levelek érkeztek a hercegprímáshoz, amelyekben a levélírók szinte reménytelen helyzetüket ecsetelik. Ám itt is akadtak, akik konkrét javaslatokat tettek a törvényjavaslat bizonyos paragrafusainak megváltoztatására, amelyek révén megmenekülnének a törvény fenyegetése elől.

Súlyos feladatot jelentett a katolikus egyháznak azok érdekeiért küzdeni, akik a zsidótörvény paragrafusai alapján ekkor minősültek vissza keresztényből zsidóvá.³⁵ Azt, hogy a keresztség érvényességének hatályát az állam állapíthassa meg, az érintettek „az Anyaszentegyház durva megsértéseként” élték meg.³⁶ Serédit egy levélíró így kérlelte: „emelje fel szavát az ún. zsidótörvény ama szakasza ellen, amely a született keresztényeket és a keresztség jegyében nevelteket zsidókká deklarálja.”³⁷ Egy 70 éves levélíró hosszasan ecseteli, milyen elviselhetetlen helyzetbe került, hogy 45 évvel előbbi megkereszteltetése után visszataszítják egy olyan közösségbe, ahová - mint írja - „sem érzelmi, sem családi, vagy egyéb szálak nem fűznek és ahol teljesen idegenül lennék.”³⁸ Így hát - olvasható egy másik levélben - „bízva bízunk benne, hogy a mi egyházi előljáróink nem engedik meg ezt a lehetetlenséget, hogy akit ők Isten nevében megkereszteltek, az ne számítson katolikusnak.”³⁹

Öngyilkosságot is szült a kilátástalan élethelyzet. Egy levélíró szerint a szerencsétlenül járt ember sorsáért nemcsak Imrédy Béla - mint a törvény betervezője - felelős, hanem Serédi is: „öngyilkosságának a vére nemcsak

³³ Uo. 85.o.

³⁴ Olyan levélírók is akadtak, akik - biztos, ami biztos alapon - levelüket nemcsak a katolikus, de az evangélikus és a református egyházfőnek is elküldték.

³⁵ A Magyar Szent Kereszt Egyesületet a kikeresztelkedett zsidók védelmére 1939 tavaszán hozták létre br. Kornfeld Móric kezdeményezésére. Az egyesület 1939 őszén elnyerte a püspöki kar támogatását. Gergely Jenő: A pásztornak a nyáj mellett a helye. In: Az 1944. év története. História Évkönyv, Bp., 1984. Kiadja a Lapkiadó Vállalat. Szerk.: Glatz Ferenc. 50.o.

³⁶ EPL Serédi iratok. 697/1939.

³⁷ Uo. 636/1939.

³⁸ Uo. 649/1939.

³⁹ Uo. 654/1939.

Imrédy Béla kezéhez tapad, hanem a hercegprímás kezéhez is, aki ezt a politikát és a zsidóüldözést elősegíti.”⁴⁰

Az 1940. október 16-án tartott püspökkari konferencián Zichy Gyula kalocsai érsek indítványozta: miután a miniszterelnök⁴¹ bejelentette, hogy a törvényhozás elé hozza a harmadik zsidótörvényt, a püspöki kar felkérésére Serédi tájékozódjon a miniszterelnöknél, „vajjon a tervezett törvényjavaslat nem tartalmaz-e újabb olyan intézkedéseket, amelyek a természetjog alapvető tételeibe és az Egyház tanításaiba ütköznek.”⁴²

A Magyar Püspöki Kar 1941-ben egy beadványtervezet készített a miniszterelnöknek.⁴³ Megírását az tette időszerűvé, hogy az újságok híre szerint a miniszterelnök a zsidótörvény esetleges „világosabbá tételével”⁴⁴ foglalkozik. A miniszterelnök utóbb ezt meg is erősítette. Mint a beadványtervezet megállapítja, a katolikus egyháznak a második zsidótörvény-javaslat tárgyalásakor azt kellett látnia, hogy „az Egyháznak a Püspöki Kar által történt állásfoglalása már elkésett, sőt elkésett már akkor is, amikor a nyilvánosság elé került [...], ezért szükséges most, amikor még csak dolgozik rajta a miniszterelnök: szóvá tenni előtte az Egyháznak, nevezetesen a Püspöki Karnak állásfoglalását.”⁴⁵ A múlt tapasztalata alapján azt kérték Teleki miniszterelnöktől, hogy „ne lehessenek olyan irányban sem visszaélések, amelyekkel a törvény rendelkezésein felül sújtják a konvertitákat.”⁴⁶

Serédi az 1941. március 12-i püspökkari értekezleten már beszámolt arról, hogy a püspöki kartól nyert megbízatása alapján hosszas megbeszélést folytatott a miniszterelnökkel a készülő törvényről, és „hangsúlyozta előtte a püspöki karnak azt a kívánságát, hogy a megkeresztelt zsidó származású polgárok helyzetét a készülő törvény a mostaninál ne csak súlyosabbá ne tegye, hanem inkább enyhítse.”⁴⁷ A miniszterelnök azt hangoztatta, hogy az új törvény világos lesz. Ezt a bíboros hercegprímás is kérte, két dolgot szem előtt tartva: legyen világos, hogy büntetlenül kijátszani ne lehessen; de legyen világos azért is, hogy alkalmazása során szigorítás céljából büntetlenül bele ne magyarázhatnak valamit, ami nincs benne.⁴⁸

1941. július 1-jén Rotta felkereste a külügyminisztert és közölte: „A Pápa Ő Szentsége sajnálattal értesült arról a törvényjavaslatról, amelyet a kormány a házasságkötések ügyében a parlament elé terjesztett és amely a Szentszéket sem

⁴⁰ Uo. 630/1939.

⁴¹ Gr. Teleki Pál.

⁴² A püspöki kar tanácskozásai...276.o.

⁴³ EPL Serédi-iratok. 6802/1941. Dátum nélkül. Nem ismert, hogy a levelet elküldték-e.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ A püspöki kar tanácskozásai...279.o.

⁴⁸ Uo.

érinti kellemesen, mivel a javaslat semmiképpen sem találkozhatik a katolikus egyház tetszésével.”⁴⁹ A szóbeli jegyzék ismertetése után a nuncius kifejtette, hogy a fajelmélet politikai érvényesítésével „olyan lejtőre kerülhetünk, amelyen nincs megállás.”⁵⁰

Az ún. harmadik zsidójavaslat szövegét Serédi elfogadhatatlannak ítélte, mert a törvényjavaslat megsértette a keresztség és a házasság szentségét.⁵¹ Már maga a házasság állami szabályozása is – fejtette ki a felsőház 1941. július 18-i ülésén – a kánonjogba ütközik. „Az 1894:XXXI.tc. súlyos tévedést követett el, amikor az állam hatáskörébe vonta a házasságot: ez a törvényjavaslat pedig, amely azt alátámasztja, következetes marad a tévedésben, amikor új házassági akadályokat állít fel. Viszont a nagyméltóságú püspöki kar a katolikus hívekkel együtt következetes az igazsághoz, amikor az isteni törvényre támaszkodva az új házassági akadályokkal éppúgy szembehelyezkedik, mint annakidején szembehelyezkedett a polgári házassággal is.”⁵²

A szentségi házasságba való beavatkozásnak tekintette a katolikus egyház a faji alapú házassági akadály felállítását. A törvényjavaslat nemcsak a kimondottan izraelita vallásúak házasságkötését tilalmazta a keresztyékekkel, hanem azokét a zsidókét is, akik időközben keresztyékké váltak. Serédi szerint ezek közül azok, akik a keresztyén vallást vették fel, a katolikus egyház hívei lettek, s így rájuk nézve tiltó, vagy semmisítő akadályokat kizárólag a katolikus egyház állíthatott volna. A hercegprímás szerint el lehet marasztalni az egyházat, hogy nem halad a korrrel és nem akar alkalmazkodni a körülményekhez. Ám míg az utóbbi ingatag és változó, az egyház igazsága viszont maradandó és örök, melyhez az államnak is igazodnia kell, különben a közjó látja a kárát. A javaslatban található szembeötlő igazságtalanságok ellen is szót emelt. Megemlítette, hogy most börtönnel akarják sújtani az asszimilációs törekvést, holott ezelőtt hivatalos részről ezt mint igen kívánatos dolgot sürgették. Elítélte a külföldi példák követését is, mert - mint mondta - katolikus ember számára egyedül Krisztus törvénye az irányadó. Szerinte az egyedül helyes eljárás az lenne, ha visszaállítanák a házasság szentségi jellegét.⁵³

A katolikus egyházfőt a törvény tárgyalásánál kínos meglepetés érte. Abban a hitben volt, hogy felszólítására az összes főpap nemmel szavaz a

⁴⁹ Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon (1919-1945). ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszék, Bp., 1997. 30.o. (a továbbiakban: Gergely: A katolikus egyház...)

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Gergely Jenő: A Magyar Katolikus Püspöki Kar, az Apostoli Szentszék és a Soá. In: Magyar megfontolások a Soáról...96.o.

⁵² Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés felsőházának naplója (1939-1944). II.kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat nyomása, Bp., 1942. (a továbbiakban: FN (1939-1944), II.k.) 283.o.

⁵³ Meszlényi: A magyar katolikus egyház ...40-41.o. és FN (1939-1944), II.k.283.o.

felsőházban, s így meg lehet akadályozni, hogy a javaslatból törvény váljék. Ezzel szemben – mint azt az 1941. október 8-i püspökkari konferencián tőle szokatlan élességgel megfogalmazta – „sajnos akadtak olyan egyházi férfiak is: felsőházi tagok, akik minden komoly ok nélkül vagy egyáltalán meg sem jelentek a tárgyalásokon, vagy legalábbis a szavazásra nem jöttek be, sőt akadt egy olyan is, aki a szavazás kezdetén egy oszlop mögé állt, és csak a szavazás után jött elő. Pedig ha ezek megjelentek és leszavaztak volna, a javaslat sorsa más irányt vett volna.”⁵⁴ E megalázó esetre magyarázat lehet, hogy a püspöki karon belül akadtak olyanok, akik – az egyház hivatalos tanításával szembehelyezkedve, de azt nyíltan nem vállalva – támogatták a III. zsidótörvényt.

Rotta is beszámolt Rómának arról, hogy Serédi a törvény ellen szavazott. Ő kimagasló elismeréssel írt Serédi és a püspöki kar példaadó felsőházi ellenállásáról az antiszemitizmus újabb megnyilvánulásának megakadályozása érdekében.⁵⁵ 1941. augusztus 15-én ünnepélyes jegyzékben tiltakozott a magyar kormánynál az újabb zsidótörvény ellen, egyben felhívta Bárdossy miniszterelnök figyelmét arra, hogy a jegyzékre a diplomáciai szabályok értelmében válaszolni kell. A kormány 1941. augusztus 23-i válaszjegyzékében arra hivatkozott, hogy 1895-ben a katolikus egyház azért ellenezte a polgári házasságot, mert az lehetővé tette a keresztény-zsidó vegyesházasságokat. A kormány vegyesházasságot eltiltó elképzelése tehát nem „újdonság”, a katolikus egyház e téren megelőzte őket⁵⁶ - hangzott a válasz.

Megállapítható, hogy Serédi alapvetően, fő vonalaiban egyetértett a zsidók létfeltételeit korlátozó törvények megalkotásával. A viták során a keresztység szentségében részesült zsidók érdekében emelt szót, szerette volna őket kiemelni a törvény hatálya alól, ám a hithű, vagy hitét nem gyakorló zsidókkal szemben elkövetett törvénytelen ségek felett szemet hunyt. Hiába hitték sokan, hogy „az Egyház szava mindent megváltoztathat”, a katolikus egyházfő nem tanúsította a törvényekkel szemben a várt ellenállást.

Felhasznált irodalmak

⁵⁴ A püspöki kar tanácskozásai...284.o.

⁵⁵ Eördögh István: A magyar katolikus egyház a Szentszék második világháborúra vonatkozó szöveggyűjteményében. In: Egyházak a változó világban. A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai. Esztergom, 1991. május 29-31. Szerk.: Bárdos István és Beke Margit. Oktáv-Press, Esztergom, 1992. 515.o. és Actes et Documents du Saint Siège relatifs á la Seconde Guerre Mondiale. 8. Le Saint Siège et les Victimes de la Guerre. (Janvier 1941-Décembre 1942). Szerk: P. Blet-R. A. Graham-A. Martini-B. Schneider. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1974. 194.o.

⁵⁶ Gergely: A katolikus egyház...30.o.

Levéltári anyag

Esztergomi Érseki és Prímási Levéltár. (a továbbiakban: EPL) Serédi-iratok. 616/1938.

Könyvek, dokumentumkötetek

A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló törvényjavaslatnak a képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, igazságügyi, valamint földművelésügyi együttes bizottságában az általános vita során 1939. évi január hó 23., 24., 26., 27., 31., továbbá február hó 1., és 3. napjain elhangzott beszédek. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat nyomása, Bp., 1939. 170.o.

Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés felsőházának naplója (1939-1944). II. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat nyomása, Bp., 1942.

Egyházak a változó világban. A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai. Esztergom, 1991. május 29-31. Szerk.: Bárdos István és Beke Margit. Oktáv-Press, Esztergom, 1992.

Actes et Documents du Saint Siége relatifs á la Seconde Guerre Mondiale. 8. Le Saint Siége et les Victimes de la Guerre. (Janvier 1941-Décembre 1942). Szerk: P. Blet-R. A. Graham-A. Martini-B. Schneider. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1974.

Actes et Documents du Saint Siége relatifs á la Seconde Guerre Mondiale. 6. Le Saint Siége et les Victimes de la Guerre. (Mars 1939 - Décembre 1940). Szerk: P. Blet-R. A. Graham-A. Martini-B. Schneider. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1972.

The Holocaust In Hungary. Fifty Years Later. Edited by Randolph L. Braham and Attila Pók. Columbia University Press, 1997.

Az 1944. év históriája. História Évkönyv, Bp., 1984. Kiadja a Lapkiadó Vállalat. Szerk.: Glatz Ferenc.

Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon (1919-1945). ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszék, Bp., 1997.

A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből (1919-1944). Szerk.: Gergely Jenő. Gondolat Kiadó, Bp., 1984.

Gergely Jenő-Kardos József-Rottler Ferenc: Az egyházak Magyarországon. Korona Kiadó, Bp., 1997.

Magyar megfontolások a Soáról. Szerk.: Hamp Gábor, Horányi Özséb, Rábai László. Kiadja a Balassi Kiadó-Magyar Pax Romana Fórum Pannonhalmi

Főapátság. Bp.-Pannonhalma, 1999.

Holocaust Emlékkönyv. A vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából. Szerk.: Králl Csaba. Kiadja a Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség, Bp., 1994.

A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme. Szerk.: Meszlényi Antal. A Szent István Társulat kiadása, Bp., 1947.

Szenes Sándor: Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. A Szerző kiadása, Bp., 1986.

Magyarországi zsidótörvények és rendeletek. Összeállította: Vértes Róbert. Polgár Kiadó, Bp., 1998.

Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a Holocaustig. Kiadja a Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1994.

Sajtó
Confessio, 1985/2.sz.